

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 316.64:94]:32

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.1.14>**Борейко Юрій Григорович**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Федотова Тетяна Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-1975-9925

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИНУЛОГО

У статті аналізується феномен історичної пам'яті як символічна репрезентація минулого, що полягає у здатності відображати історичні та сучасні події, соціокультурний досвід, поняття, ідеї за допомогою знакових засобів і символів. Питання, пов'язані з феноменом історичної пам'яті та проблемою інтерпретації минулого, набувають особливої актуальності в умовах російсько-української війни. Визначено, що сучасний дискурс історичної пам'яті, провідна роль у якому належить представникам історичної науки, характеризується різними методологічними підходами та взаємовпливом теоретичних засад багатьох наукових традицій.

Встановлено, що історична пам'ять – форма колективної пам'яті, що містить сукупність процесів і наслідків сприйняття, збереження, відтворення та забування соціокультурного досвіду певної спільноти. Історична пам'ять не є тотожною міфологічній або історичній свідомості, що передусім виступають формами відображення дійсності. Натомість зміст історичної пам'яті зберігається і репрезентується у формі наративів – історичних міфів, а також архетипів, символів, цінностей, стереотипів. Ретрансляція історичної пам'яті відбувається в перформативній формі у вигляді комеморативних практик, місць пам'яті, звичаїв, традицій тощо. Серед суспільних сфер, що впливають на формування історичної пам'яті найбільш вагоме значення мають історична освіта, політика пам'яті, меморіальна культура, ресигніфікація традицій, історичних постатей, подій.

Протистояння засобам пропагандистського впливу, що використовують недостовірну інформацію про події національної історії з метою виправдання російської агресії, забезпечується, зокрема, шляхом об'єктивного осмислення історичних процесів та фактів. Суперечливі наративи, що нав'язували альтернативні моделі бачення минулого, отже – розуміння історичної пам'яті, в умовах війни з об'єктивних причин усуваються з суспільного дискурсу, в якому формується спільне уявлення про колективну пам'ять.

Ключові слова: історична пам'ять, символічна репрезентація, соціокультурний досвід, історична подія, меморіальні практики.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни актуалізуються питання, пов'язані з проблемою інтерпретації минулого і використання сконструйованих міфів, недостовірної інформації про історичні події з метою виправдання російської агресії. Серед методів і форм, що використовуються для успішного протистояння засобам пропагандистського

впливу в інформаційному просторі України, важливу роль відіграє об'єктивне осмислення реальних історичних фактів та подій. З огляду на це особливої актуальності набуває проблема історичної пам'яті як символічної репрезентації минулого, що полягає у здатності відображати історичні та сучасні події, досвід, поняття за допомогою символів і знакових засобів.

Водночас трансформаційні процеси українського суспільства супроводжуються боротьбою певних соціальних груп за право дискурсивного формування ідеологічних переконань, установок, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки, що зумовлює необхідність реконструювання минулого та пристосування його до потреб поточного моменту. Затяжний перехідний період, що характеризувався коливаннями щодо вибору вектора цивілізаційного розвитку та місця країни в міжнародному співтоваристві, зумовив труднощі у формуванні цілісного концепту історичної пам'яті.

Аналіз досліджень і публікацій. У рамках «студій пам'яті» тривалий час ведуться дискусії про можливість створення загальної теорії репрезентації історичного минулого. М. Гальб-вакс, зокрема, виокремлює індивідуальну пам'ять, що має спонтанний характер, і колективну пам'ять, яка пов'язана з символами і публічними нарративами [15].

Дослідники вбачають у пам'яті спрямований на сюжети минулого соціокультурний феномен, що має мінливий характер і залежить від багатьох чинників [7, с. 49]. Концепт історичної пам'яті розглядається як сукупність на масовому і колективному рівнях когнітивного, образного й емоційного аспектів уявлень про соціальне минуле.

За оцінкою вчених, історична пам'ять виявляється у здатності розуму накопичувати досвід міжлюдських взаємин, на основі якого формуються уявлення про історію та місце в ній людини [4, с. 855]. Науковці з'ясовують роль історичної пам'яті у процесах інструменталізації історії [8], розглядають історичну пам'ять як основу розвитку історичної свідомості [5]. Історичну пам'ять дослідники обґрунтовують як міфологізовану форму колективних уявлень про минуле, що функціонує переважно у вигляді низки стереотипних дискурсів, симулякрів, символів та «місць пам'яті» [6, с. 134].

Об'єктивний аналіз феномену історичної пам'яті спонукає до аналізу всіх точок зору та методологічних настанов. Водночас у працях науковців недостатня увага акцентується на символічній складовій історичної пам'яті у процесах відтворення культурно-історичного досвіду спільноти. Тому мета статті полягає в осмисленні здатності історичної пам'яті репрезентувати події, факти, поняття минулого за допомогою символічних засобів.

Виклад основного матеріалу. Як продукт певної культурної формації колективна пам'ять ретранслює уявлення про минуле у конкретний період, коли домінує бачення необхідності використання певної моделі минулого. Ці уявлення містять інформацію як про реальні, так і про вигадані події. Якщо пам'ять про події зберігається, вони неминуче набувають певних оцінок, конотацій, що можуть відрізнитися від офіційних версій. Вибірковий характер колективної пам'яті зумовлює збереження одних подій у пам'яті, тоді як спогади про інші повністю стираються.

На основі підходу англійського соціолога П. Коннертона до забування як властивого колективній пам'яті процесу [13], можна узагальнити особливості соціального забування і пригадування. Однією з причин забування є втрата значущості інформації, зокрема, внаслідок формування нової ідентичності. Забування зумовлюється зовнішньою і внутрішньою установками, що передбачають витіснення травматичного досвіду, репресивне стирання, свідоме замовчування спогадів, які не відповідають загальноприйнятим поглядам. Забуванню сприяє поява й інтенсивний обіг нової інформації завдяки комунікації, внаслідок чого відбувається оновлення соціальної пам'яті.

В нових суспільних умовах стимулюється зворотній процес – запам'ятовування, що передбачає фіксацію інформації у пам'ятках, топонімах, знаках тощо. Ці практики потребують установок на тривале збереження, періодичне відтворення, трансляцію наступним поколінням, осмислення інформації, виявлення асоціативних зв'язків. Процеси соціального запам'ятовування залежать, зокрема, від значущості інформації для спільноти, суспільного інтересу до проблеми.

Отже, взаємодія процесів забуття і відновлення історичної пам'яті як вагомий фактор конструювання ідентичності залежить від актуальної ідейної парадигми. Тобто, зазнаючи персоналізації через оцінку діяльності історичних осіб, історична пам'ять зберігає знання про те, що становить особливу цінність для свідомості та поведінки людини у конкретний період. Традиції, установки, які не вписуються у встановлені критерії ідентичності, підпадають під дію механізмів забуття. Відтак історична пам'ять – соціокультурний феномен, на основі якого формується соціальна ідентифікація особистості та спільноти. Історична пам'ять включає особистісний образ власного досвіду і пласти культурних уявлень епохи та соціального середовища [4, с. 855].

Протиставляючи поняття комунікативної і культурної пам'яті, Я. Ассман розумів останню як символічну форму трансляції та артикуляції смислів, що виходять за рамки досвіду окремих індивідів чи груп. Культурна пам'ять зберігає події з абсолютного, міфологічного минулого і характеризується високим рівнем формалізації, символічним характером кодування за допомогою слів, образів, дій тощо, механізмом передачі через ритуальну комунікацію [1, с. 59]. За оцінкою вченого, культурна пам'ять формує простір, що включає інші форми пам'яті – мнемонічну (навики, моделі поведінки), предметну (позиціонування індивіда відносно предметів середовища), комунікативна (мова як засіб зв'язку з оточенням).

Очевидно, що розуміння соціальної природи феномену історичної пам'яті потребує врахування особливого значення системи символів, за посередництвом яких формуються певна модель світу, характер поведінки та орієнтації в історичному і соціальному просторі. За допомогою символів, на основі яких продукуються нові поняття, свідомість людини сприймає, зокрема міфи, за посередництвом яких відбувається поєднання індивіда з реальністю. Не випадково науковці розглядають історичну пам'ять як образ минулого, міф, колективне переживання [11, с. 34].

Вчені вбачають в історичній пам'яті результат цілеспрямованого конструювання шляхом використання певних засобів. Тривалість процесів історичної пам'яті залежить від ступеню її інтеграції у традицію та міри відповідності поточним запитам суспільства. У цьому контексті історична пам'ять розуміється як сконструйований за допомогою засобів історичної політики відносно стійкий набір колективних уявлень про минуле, що функціонують у стандартизованих суспільних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних та комеморативних практиках [6, с. 135].

Історична пам'ять має здатність утримувати у свідомості знання про основні історичні події до моменту перетворення його на різні форми світоглядного сприйняття історичного досвіду. Саме цим пояснюється проблема осмислення і переживання історії, коли одні й ті ж події мають різні, подекуди навіть протилежні оцінки [10, с. 17].

У сучасних дослідженнях історична подія трактується як зміна соціальних умов у результаті дій суб'єктів чи соціальних груп. Під умовами розуміються соціальні інститути і речові чинники, що склалися внаслідок перетворень і є значущими для суспільства. Важливими рисами історичної події виступають відносна самостійність, цілісність та значущість для історичного процесу. За оцінкою вчених, подію можна вважати історичною з огляду на спричинені нею наслідки та здатність бути провісником наступних подій. Незначна подія може стати значущою, оскільки є симптомом більш важливих тенденцій або явищ [14, р. 257].

Якщо цілісність події виявляється через вплив її наслідків на соціальну реальність, то щодо встановлення критеріїв значущості історичних подій у науковців немає спільної думки. Справедливим в цьому плані є підхід, згідно з яким об'єктивний аспект значущості події, який не нівелюється особливостями інтерпретацій, слід вбачати у стійкому збереженні наслідків події в історичному процесі [3].

Протиборство за інтерпретацію минулого в публічній сфері часто супроводжується трактуванням історичних подій за допомогою вибіркового поняття, комбінацій висловлювань, суперництвом концептів заангажованих інтерпретаторів. За посередництвом наративів, які містять певні цінності, оцінки, настанови, конструюються сценарії поведінки та сприйняття дійсності,

що мають визначальний вплив на формування суспільного дискурсу [2]. Інтерпретація події передбачає розкриття її внутрішнього і зовнішнього змісту, що аналізуються у взаємозв'язку. Зовнішня оболонка пов'язана з фізичними процесами, а внутрішня фіксується категоріями думки [12]. З'ясування внутрішнього змісту передбачає співвіднесення події із соціально-історичним контекстом.

Як форма колективної пам'яті історична пам'ять кристалізується, зокрема, у місцях пам'яті, що утримують зв'язок з минулим, долають розрив минулого із сьогоденням. Місця пам'яті позначають локуси, символічні об'єкти, з якими індивід чи спільнота пов'язують спогади, цінності, досвід. Французький історик П. Нора розумів місце пам'яті, з одного боку, як топографію історичних подій, з іншого – як матеріальні (артефакти) і нематеріальні (промови, ритуали тощо) об'єкти, наділені символічним змістом та покликані актуалізувати образи минулого [9, с. 40].

Термін «місця пам'яті» умовно можна співвіднести навіть з людьми, що зберігають інформацію про історичну подію, явище або ідею, тому місця пам'яті не варто пов'язувати лише з географічними локаціями. До артефактів належать предмети, будівлі, документи, фотографії, рукописи, книги, твори мистецтва, пісні тощо. Місця пам'яті, що виконують символічну роль і забезпечують створення у суспільстві уявлень про себе та свою історію, виконують функцію збереження пам'яті спільноти про певну подію. Причому вагоме значення має не стільки походження й історична основа місць пам'яті, скільки форми їх відображення у людській свідомості.

В Україні протягом тривалого часу процес критичного переосмислення історії відбувався на тлі впровадження різних моделей бачення минулого. Очевидно, що російсько-українська війна зумовлює усунення елементів дискурсу, які не сприяють формуванню спільної історичної пам'яті.

Висновки. Сучасний дискурс пам'яті значною мірою зумовлений тенденціями розвитку гуманітарного знання, предметне поле якого включає розмаїття методологічних парадигм. Історична пам'ять є формою колективної пам'яті соціокультурних спільнот, що включає сукупність процесів і результатів сприйняття, збереження, відтворення та забування набутого культурно-історичного досвіду. Функціонування історичної пам'яті як символічної репрезентації минулого обумовлене низкою особливостей і нормативних принципів. Окреслення змісту історичної пам'яті, що полягає в історичному досвіді певної спільноти, відбувається завдяки історичним атрибутам. Психологічні механізми зумовлюють процеси відтворення і забування, політичні принципи визначають ідеологічну складову історичної пам'яті. Соціальні норми регулюють поведінку індивіда, сприяючи його ідентифікації, інтеграції, структурують суспільні уявлення через окреслення соціальних рамок пам'яті. Культурно-історичні закономірності забезпечують форми збереження, репрезентації і трансляції соціокультурного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман Я. *Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*; пер. с нем. М. М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
2. Борейко Ю. Г. Інтерпретація культурної події в умовах соціальних змін: український вимір. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 1. С. 3–7.
3. Єременко О. М. Вчення про подію у філософії А. Н. Уайтхеда. *Вісник Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»*. 2010. Вип. 4. С. 60–69.
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2007. № 15. С. 855–862.
5. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 32–39.
6. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.

7. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження. Спец. випуск*. 2018. С. 45–53.
8. Нагорна Л. П. *Історична пам'ять: реорії, дискурси, рефлексії*. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
9. Нора П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти. *Франция – память*. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50.
10. *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь*. За заг. ред. В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 144 с.
11. Яковенко Н. *Вступ до історії*. К.: Критика, 2007. 376 с.
12. Collingwood R. G. *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press, 1994. 576 p.
13. Connerton P. Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*. 2008. Vol. 1. №. 1. P. 59–71.
14. Dray W. H. On Importance in History. H. E. Kiefer, M. K. Munitz (eds). *Mind, Science, and History*. Albany: State Univ. of New York Press, 1970. P. 251–269.
15. Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 254 p.

REFERENCES

1. Assman Ya. (2004). Kulturnaya pamyat: pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokih kulturah drevnosti; per. s nem. M. M. Sokolskoj. M.: Yazyki slavyanskoj kultury [in Russian].
2. Boreiko Yu. (2020). Interpretatsiia kulturnoi podii v umovakh sotsialnykh zmin: ukraïnskyi vymir [Interpretation of a cultural event in the context of social change: Ukrainian dimension]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. № 1. S. 3–7 [in Ukrainian].
3. Yeremenko O. M. (2010). Vchennia pro podiiu u filosofii A. N. Uaitkheda [The doctrine of the event in the philosophy of A.N. Whitehead]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii im. Yaroslava Mudroho. Seriia «Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia»*. №.4. S. 60–69 [in Ukrainian].
4. Zashkilniak, L. (2007). Istorychna pam'iat ta istoriografiiia yak doslidnytske pole dlia intelektualnoi istorii [Historical memory and historiography as a research field for intellectual history]. *Ukraina: Kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. № 15. S. 855–862 [in Ukrainian].
5. Zernii Yu. (2008). Heneza ta suchasnyi zmist poniattia istorychnoi pamiati [Genesis and modern content of the concept of historical memory]. *Stratehichni priorytety*. № 1 (6). S. 32–39 [in Ukrainian].
6. Kasianov H. V. (2016). Istorychna pam'iat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat [Historical memory and historical policy: to the question of terminology and genealogy of concepts]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. S. 118–137 [in Ukrainian].
7. Kyrydon A. (2018). «Istorychna pam'iat» u prostori polityky pam'iaty [«Historical memory» in the space of memory policy]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia. Spets. Vypusk*. S. 45–53 [in Ukrainian].
8. Nahorna L. P. (2012). Istorychna pam'iat: reorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: rheories, discourses, reflections]. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України [in Ukrainian].
9. Nora P. (1999). Mezhdru pamyatyu i istoriej. Problematika mest pamyati [Between memory and history. The problem of places of memory]. *Franciya – pamyat*. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta. S. 17–50 [in Russian].
10. Polityka istorychnoi pam'iaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analit. Dopovid [The Policy of Historical Memory in the Context of Ukraine's National Security: Analytical Report]. Za zah. red. V. M. Yablonskoho. К.: NISD [in Ukrainian].
11. Yakovenko N. (2007). Vstup do istorii [Introduction to the history]. К.: Krytyka [in Ukrainian].
12. Collingwood R. G. (1994). *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press [in English].
13. Connerton P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*. Vol. 1. № 1. P. 59–71 [in English].
14. Dray W. H. (1970). On Importance in History. H. E. Kiefer, M. K. Munitz (eds). *Mind, Science, and History*. Albany: State Univ. of New York Press. P. 251–269 [in English].
15. Halbwachs M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press [in English].

Boreiko Yurii Hryhorovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Political Science and Public Administration
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli Ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Fedotova Tetiana Volodymyrivna

Candidate of Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General and Clinical Psychology
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli Ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1975-9925

HISTORICAL MEMORY AS A SYMBOLIC REPRESENTATION OF THE PAST

The article analyzes the phenomenon of historical memory as a symbolic representation of the past, which involves the ability to reflect historical and contemporary events, socio-cultural experiences, concepts, and ideas through sign systems and symbols. Issues related to the phenomenon of historical memory and the problem of interpreting the past become particularly relevant in the context of the Russian-Ukrainian war. It is determined that the modern discourse of historical memory, the leading role of which belongs to representatives of historical science, is characterized by different methodological approaches and the interplay of theoretical foundations of many scientific traditions.

It is established that historical memory is a form of collective memory that contains a set of processes and consequences of perception, preservation, reproduction, and forgetting of the socio-cultural experience of a certain community. Historical memory is not identical to mythological or historical consciousness, which primarily serve as forms of reflecting reality. Instead, the content of historical memory is preserved and represented in the form of narratives – historical myths, as well as archetypes, symbols, values, and stereotypes. The retransmission of historical memory occurs in performative form in the form of commemorative practices, places of memory, customs, traditions, etc. Among the social spheres that influence the formation of historical memory, historical education, memory policy, memorial culture, resignification of traditions, historical figures, and events have the most significant importance.

Resistance to propaganda tools that use unreliable information about events in national history to justify Russian aggression is ensured, in particular, by objectively understanding historical processes and facts. Contradictory narratives that impose alternative models of understanding the past, and therefore historical memory, are eliminated from the public discourse for objective reasons in conditions of war, where a common understanding of collective memory is formed.

Key words: *historical memory, symbolic representation, sociocultural experience, historical event, memorial practices.*